

GYVIEJI ARCHYVAI

2020-ieji – Tautodailės metai

Keramika ir jos meistrai Varėnos krašte

Keramika yra viena seniausių lietuvių tautodailės šakų. Lietuvoje keramikos dirbiniai paplito neolito laikotarpiu (III tūkstantmetyje pr. Kristų). Tuo metu buvo lipdomi įvairių formų indai valgiui gaminti ir vartoti, urnos, svareliai tinklams ir audimui. Net patys primitiviausi indai neretai buvo gražinami įvairiais geometriniais ornamentais, grublėta faktūra. XIV–XV a. Lietuvoje įsikūrusiose keramikos dirbtuvėse pradėta gaminti architektūrinius keramikos dirbinius. Liaudies keramika pagal paskirtį skirstoma į tris grupes: buitinę (indai maistui gaminti, laikyti ir vartoti), architektūrinę (įvairūs keraminiai pastatų elementai, kokliai), dekoratyvinę (vazos, vazelės, žvakidės, urnos, švilpukai, skulptūrėlės).

Nuo antikos laikų pasaulyje žinoma juodoji keramika. Ši keramikos rūšis XIX amžiuje buvo itin paplitusi Pietų Dzūkijoje, Varėnos rajone. Juodosios keramikos puoduose dzūkai gamindavo maistą ir laikydavo įvairius produktus. Juodieji puodai buvo vertinami dėl patvarumo ir ilgalaikiškumo.

XX amžiuje Merkinės apylinkėse gyveno ir kūrė legendiniai puodžiai – Stasys Urvikis, Stasys Mašala, Mikas Miliauskas ir Pranas Giedra. Jie savo originaliais darbais žavėjo ne vieną kartą ir įkvėpė kurti ne vieną menininką.

1930 metais į Merkinę iš Viekšnių atsikėlė **Stasys Urvikis**. Po metų jis vedė merkinę Stefaniją Vilčinskaitę, su kuria susilaukė šešių vaikų. Būdamas labai darbštus, S. Urvikis greitai pasistatė namus ir dirbtuves. Darė puodus, puodynes, švilpynes, rašalines, molinius indus aguonomis trinti. Kai 1940 m. sovietinė valdžia atėmė dirbtuves ir įkūrė artelę, S. Urvikis palūžo, susirgo ir 1952 m. numirė. Palaidotas Merkinės kapinėse.

Dar jaunystėje keramika

susidomėjo iš netoli Merkinės esančio Kačingės kaimo kilęs **Stasys Mašala** (g. 1908 m.), talentingas liaudies meistras, vienas pirmųjų šalyje atkūręs pusiau užmirštą juodosios keramikos meną. Kačingės kaime jis buvo iširengęs dirbtuves, kuriose nužiedė daugybę puodų, įvairiausių dydžių ir formų ašocių, vazų, arbatinukų. Jo dirbiniai buvo pasklidę ne tik Merkinės apylinkėse, bet ir visoje Lietuvoje. S. Mašala ne kartą yra dalyvavęs parodose Vilniuje. Jo darbai buvo eksponuojami Maskvoje, liaudies ūkio pasiekimų parodų rūmuose atidarytoje parodoje „Dekoratyvinės taikomosios dailės liaudies meistrai“ (1982–1983). S. Mašalos sodyboje vykdavo puodžių ir keramikų seminarai, kuriuose dalyvaudavo meistrai iš visos Lietuvos.

Mikas Miliauskas (g. 1905 m.), keramikos paslapčių pasimokęs Onuškėje pas Antaną Podlipskį, 1935 m. grįžo į Merkinę, Pelekiškės kaime išsinuomavo dirbtuves ir, atvykus Pranui Giedrai, kartu su juo pasistatė keramikos degimo krosnį. Senovinėje trobje, kurioje M. Miliauskas žiesdavo puodus, neretai diplominius darbus rengdavo Dailės instituto studentai. Čia buvo rengiami ir respublikiniai liaudies keramikų seminarai. Suvažiavę iš miestų ir rajonų liaudies menininkai M. Miliausko dirbtuvėje žiesdavo puodus, puodynes, ašotėlius, puodelius, suvenyrus, žaislus. Paskutinę seminaro dieną surengdavo savo pagamintų dirbinių ekspoziciją.

Mėgiamam amatui visą savo gyvenimą pašventė liaudies menininkas, keramikas **Pranas Giedra** (g. 1901 m.). Gimęs Šiaurės Lietuvoje, Viekšnių miestelyje, puodų žiedimo amato išmoko iš savo brolio Stanislavo. Dar prieš antrąjį pasaulinį karą, 1937 m., P. Giedra su šeima persikėlė į Dzūkiją, apsigyveno Merkinėje. Jo dėmesį patraukė

vietos liaudies meistrų Mykolo Miliausko ir Stasio Mašalos juodosios keramikos darbai. Molines švilpynes P. Giedra darė nuo dvylikos metų. Kai perprato žiedimo paslaptis, po dešimties metų darbo per tris valandas nužiesdavo 66 puodus. Keramikas ne kartą dalyvavo parodose, o 1967 m. surengtame sąjunginiame meno saviveiklos festivalyje P. Giedrai už dekoratyvinę keramiką buvo pripažinta pirmoji vieta ir įteiktas festivalio ženklelis.

Juodosios keramikos gamybos paslaptis Merkinės puodžiai perdavė jaunajai kartai. Ilgą laiką šis kraštas buvo tarsi Vilniaus dailės instituto keramikų mokymo laboratorija, čia vykdavo keramikų seminarai, tarptautiniai simpoziumai, parodos. Merkinės meistrai dar prieš karą dalyvavo parodose, ne kartą buvo apdovanoti diplomais, asmeninėmis dovanomis, pinigineis premijomis.

Apie šiuos talentingus meistrus spaudoje buvo paskelbtas ne vienas straipsnis. Apie Merkinės keramikus straipsnių ciklą „Merkinės keramikos istorija ir tęstinumas“ „Merkių krašte“ (2014, rugpj. 19 – gruod. 30 d.) yra paskelbęs Algimantas Černiauskas. Apie keramiką, jos meistrus Merkinėje bei jos apylinkėse, čia veikusias dirbtuves, keramikos degimo krosnis rašoma leidinyje „Merkinė“ (Merkinė. – Vilnius: Vaga, 1970, p. 142–153). Genovaitė Jacėnaitė publikacijoje „Merkinė – juodosios keramikos lopšys“ (Dainava. – 2005, Nr. 1, p. 28–30) pasakoja apie 1962 metais Merkinėje prasidėjusią juodosios keramikos atgimimą bei senuosius puodžius Miką Miliauską, Praną Giedrą, Stasį Mašalą. Straipsnyje taip pat rašoma apie senųjų liaudies meistrų juodosios keramikos tradicijų tęsėjus: dailininkę Teresę Jankauskaitę, keramikus Petrą Pretkelį, Elvyrą ir Džiugą Petraičius, Rūtą Indrašiūtę ir Saulių Indrašių. Algimantas ir Mindaugas Černiauskai straipsnyje „Juodoji ir ne tik keramika Merkinėje“ (Dainava. – 2014, Nr. 2, p. 38–49) supažindina su juodosios keramikos istorija Merkinėje, rašo apie puodžius Stasį Urvikį, Praną Giedrą, Miką Miliauską, Stasį Mašalą bei senųjų keramikų mokinius, perėmusius juodosios keramikos paslaptis: Teresę Jankauskaitę, Petrą Pretkelį, Elvyrą Petraičienę, jos sūnus Džiugą Petraičių, Saulių Indrašių ir dukrą Rūtą Indrašiūtę bei kitus keramikus.

Profesionali keramikė **Teresė Jankauskaitė** į Pelekiškės kaimą atsikėlė 1973 metais, baigusi studijas Dailės

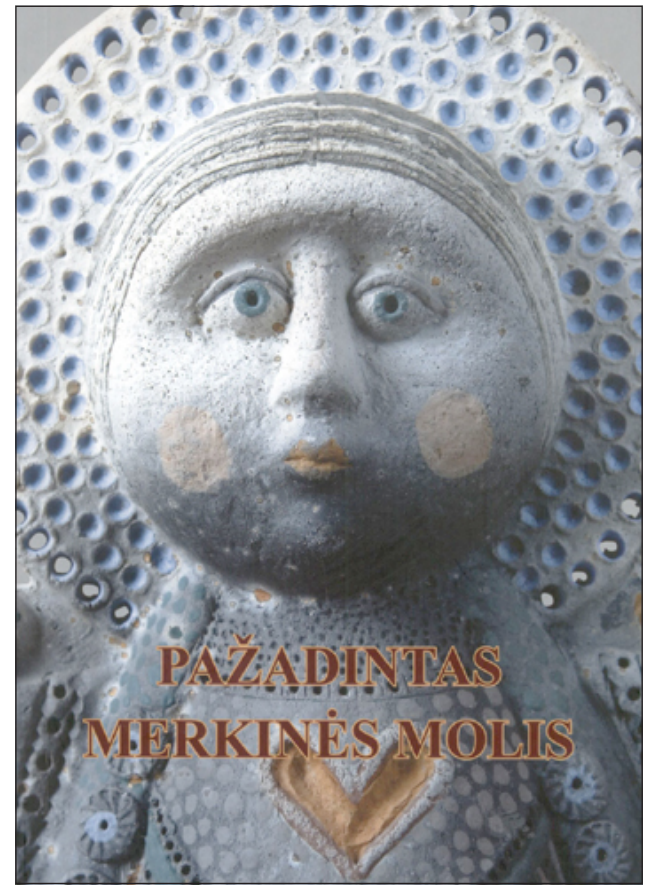
akademijoje. Dar studijuodama būsima dailininkė etnografinės ekspedicijos Dzūkijoje metu susižavėjo paprastų kaimo puodžių nužiestais juodosios keramikos dirbiniais. Keramikos meno patirties T. Jankauskaitė sėmėsi iš Stasio Mašalos ir Miko Miliausko. Miške pasistatė degimo krosnį ir ėmėsi tęsti Merkinės krašto juodosios keramikos tradicijas. Nuo 1978 metų Lietuvos dailininkų sąjungos narė. T. Jankauskaitė yra surengusi per 50 personalinių parodų ne tik Lietuvoje, bet ir Latvijoje, Lenkijoje, Osetijoje, Prancūzijoje. Bene išpūdingiausia savo darbų parodą keramikė pristatė 2009 m. rugsėjo 12 d. ant Bedugnio ežero krantų. Tą kartą ežero pakrantėje ir ant plaukiojančių salų menininkė eksponavo daugiau kaip tūkstantį per visą kūrybinį laikotarpį sukauptų dirbinių.

Apie menininkę T. Jankauskaitę spaudoje publikuota daugybė straipsnių. Apie ją rašė „Respublika“, „Alytaus naujienos“, „Lietuvos žinios“, „Lietuvos aidas“, „Ūkininko patarėjas“, „Valstiečių laikraštis“ ir kt.

Petras Pretkelis (g. 1946 m.), kilęs iš Šilutės, dar besimokydamas mokykloje lipdė molinukus ir bandė juos deginti krosnyje. Pirmą kartą į Merkinę būsiamasis keramikas atvyko dar studijuodamas Vilniaus universiteto Gamtos mokslų fakultete, dalyvauti tarptautiniame juodosios keramikos simpoziume. Čia jis susipažino su talentingu puodžiumi Miku Miliausku. Mirus senajam meistrui, P. Pretkelis išgijo jo dirbtuves, esančias miške prie Straujos upelio, ir ėmė puoselėti juodosios keramikos tradicijas ten, kur jos buvo kuriamos ilgus dešimtmečius. Menininkas kuria juodosios keramikos dirbinius: ašocius, puodynes, puodelius, suvenyrus, žvakides, vazas ir kt. Priklauso Lietuvos tautodailininkų sąjungai, turi meno kūrėjo statusą. Savo darbus eksponuoja įvairiose parodose ne tik Lietuvoje, bet ir užsienio šalyse. Jo keramikos darbų yra išgiję kolekcininkai iš Italijos, Prancūzijos, Kanados, Švedijos, Vokietijos.

Apie P. Pretkelį spaudoje skelbti straipsniai: Ritos Krušinskaitės „Juodosios keramikos magija Merkinėje“ (Lietuvos žinios. – 2007, gruod. 29, p. 7), Danutės Jonušienės „Vaiduoklius tramdo moliniai angelai“ (Lietuvos rytas. – 2010, saus. 9, p. 9), Laimos Stankevičiūtės „Zakavoliuose grybautojams sukurtas gražuolė taurė“ (Ūkininko patarėjas. – 2011, rugs. 24, p. 11) ir kt.

1990 metais į Maksimonių kaimą netoli Merkinės iš

Kauno rajono atsikėlė profesionalios keramikės **Elvyros Petraičienės šeima**. Menininkė gimė 1940 m. Panevėžio mieste. Baigusi vidurinę mokyklą, mokėsi Kauno taikomosios dailės technikumė, studijavo Vilniaus dailės institute (dabar Vilniaus dailės akademija). Menininkė su savo darbais parodose dalyvauja nuo 1970 metų. Priklauso Lietuvos dailininkų sąjungai. Turi Lietuvos meno kūrėjo statusą. E. Petraičienės ne tik juodoji keramika, bet ir monumentalioji skulptūra yra žinoma ne tik Lietuvos, bet ir užsienio menotyrininkams. Keramikės darbų parodos buvo suorganizuotos Merkinės informacijos centre, Varėnoje, Vilniuje, Kaune. Personalines parodas surengė Prancūzijos, Italijos ir kitų šalių miestuose.

Elvyra Petraičienė – tikra Merkinės krašto šviesuolė. Jos darbuose darniai susijungia senoji lietuvių kultūra, Dzūkijos gamta bei šiandienė menininkės patirtis. E. Petraičienė išgarsėjo unikaliais baltų deivių pavidalo lipdiniais ir iš molio lipdytomis vieneragių figūrėlėmis. 2011 m. buvo išleistas albumas „Pažadintas Merkinės molis“ (žr. nuotr. viršuje – red.), pristatantis menininkės sukurtų deivių atvaizdus. 2007 m. menininkė buvo įteiktas apdovanojimas „Už netradicinio verslo plėtojimą“. 2013 m. Elvyrai Teresei Petraičienei už keramikos tradicijų puoselėjimą, ypatingą tradicinio ir profesionalaus meno dermės jungtį, vienietinius, išskirtinius keramikos kūrinius Dailios Tamulevičiūtės profesionalių teatrų festivalio nominantams ir Varėnos krašto

to garsinimą Lietuvoje ir užsienyje buvo įteiktas „Sidabrinės bitės“ ženklas ir Varėnos rajono savivaldybės kultūros premija.

Apie E. Petraičienę publikaciją „Mano deivės gimta iš meilės lietuvių mitologijai, Dzūkijai ir moliiui“ žurnale „Moteris“ (2020, birželis) paskelbė Rūta Averkiene. Apie žinomą keramikę pasakoja Birutė Vyšniauskaitė straipsnyje „Aukštaitės rankose dzūkiškas molis virsta dievybėmis“ (Lietuvos rytas. – 2018, liep. 28, p. 8–9). Apie šią menininkę ne vieną straipsnį paskelbė „Girūžis“, „Merkių kraštas“, „Šalčinis“ bei kiti periodiniai leidiniai.

Vyriausias E. Petraičienės sūnus **Saulius Indrašius** gimė 1965 metais Vilniuje. Mokėsi Vilniaus dailės akademijoje. Gyvena čia pat, Maksimonių kaime, greta stovinčiame name. Jis ne tik keramikas, bet ir profesionalus skulptorius, kryždirbys. Nors menininkas daro puikius darbus iš keramikos ir bronzos, tačiau jam mielesnis medis. S. Indrašius darbai puošia ne vieno žymaus žmogaus interjerą ir eksterjerą. Užsiima edukacine, kraštotyrine veikla, ekologija. Dirba juodosios keramikos (puodynes, grūstuvės, troškintuvės, dubenėliai, žvakidės ir kt.) ir monumentaliosios skulptūros srityse. Darbai buvo eksponuoti Merkinėje, Seimo rūmuose Vilniuje, Prancūzijoje ir kitur.

Bus daugiau

Parengė
Elena GLAVICKIENĖ
Varėnos viešosios
bibliotekos Bibliografijos,
informacijos ir kraštotyros
skyriaus vedėja

VII TURO KLAUSIMAI

Niekada nesenstanti vertybė. Kryždirbystė ir kryždirbiai Varėnos krašte

1. Kelintais metais UNESCO Lietuvos kryždirbystę pripažino pasauliniu nematerialaus paveldo šedevru?

2. Išvardinkite nusipelnusio meno veikėjo Pauliaus Galanės nuopelnus kryždirbystei.

3. Parašykite leidinių arba straipsnių pavadinimus, kuriuose rašoma apie Varėnos krašto kryžius bei kryždirbius.

4. Ar teko savo gyvenime sutikti ir pažinti nors vieną kryždirbį? Jeigu taip, tai parašykite.

Atsakymus prašome siųsti el.paštu: krastotyra@varena.lt

Varėnos viešosios bibliotekos Bibliografijos,
informacijos ir kraštotyros skyrius